



Дошкільне виховання

серпень

8
1963

Сам процес праці повинен давати дітям радість. Спостереження емоціональних проявів дітей свідчать, що уважне, зацікавлене ставлення педагога до того, що і як роблять діти, часто визначає і їх власне ставлення до діяльності, особливо в початковий період формування працьовитості. Важливо, щоб у дитини було створено настрій закінчити роботу, справитися з нею власними силами, бажання проявити свої зусилля, добиваючись результату. Такий настрій підтримує вихователь своєю готовністю подати дітям допомогу, всіляку підтримку. Іноді ця підтримка і допомога виявляються у схваленні, іноді — це порада спробувати зробити інакше, іноді — пропозиція залучити на допомогу когось із дітей. А дуже часто це просто практична допомога в чомусь найважчому, але така допомога, при якій дитина

відчуває, що роботу вона виконує сама і їй тільки тимчасово прийшли на допомогу.

В процесі праці важливо, щоб дитина відчувала свої досягнення. Ці досягнення слід відзначати, вони помітні педагогу у великій спритності та швидкості рухів дитини в процесі роботи, в здатності без нагадувань довести справу до кінця, у більш високій якості результату.

Досягнення дітей в праці повинні бути справедливо оцінені педагогом. Ця оцінка завжди мусить бути доброзичливою. В тому випадку, коли дитина не зуміє щось зробити, треба підтримувати впевненість, що невдача тільки тимчасова, якщо ж постаратися — то напевне буде успіх. Поряд з цим слід використовувати різні приводи, щоб вправляти дитину в тій навичці, якою вона ще недостатньо володіє.

Примітка. В наступному номері журналу буде вміщено статтю В. Нечаєвої, в якій висвітлюються інші питання, зв'язані з трудовим вихованням дітей дошкільного віку.

Вікові нормативи формування навичок самообслуговування у дітей раннього віку

Р. АЙЗИКОВИЧ

Питання виховання навичок самообслуговування і культурно-гігієнічних навичок у дітей раннього віку займають одне з провідних місць у переддошкільній педагогіці. Формування навичок з перших років життя сприяє всебічному розвитку дітей, позитивно впливає на розвиток їх рухів, мови, мислення, готує до майбутніх трудових дій, до правильних взаємовідносин з людьми, що оточують їх.

Особливо велике і відповідальне завдання виховання самостійності у маленьких дітей тепер, коли в процесі переходу до комунізму все більше зростає роль моральних засад в житті суспільства, і в центрі виховної роботи партія ставить комуністичне ставлення до праці. Безсумнівно, щодо дитини раннього ві-

ку мова може йти тільки про елементи попередньої підготовки до наступного трудового виховання, але роль цих елементів попередньої підготовки важко переоцінити. Якщо у дітей дошкільного віку самообслуговування є лише одним з компонентів більш розгалуженої системи трудового виховання, то у дітей раннього віку активність в самообслуговуванні та у виконанні культурно-гігієнічних навичок є найбільш суттєвою формою діяльності, що безпосередньо примикає до трудового виховання.

Самостійна участь в режимних процесах (їді, умиванні, роздяганні, одяганні) становить для дітей раннього віку великий інтерес і сприяє вихованню бажання і готовності виконувати корисні дії. Цим

створюється необхідна передумова до формування в старшому віці психологічної готовності до праці.

Психологічні дослідження і спостереження показали, що найбільш ефективним є навчання дитини кожної навички своєчасно, коли у неї щойно починають встановлюватися відповідні функціональні системи. Якщо ж оптимальний час пропущено або навчання проводиться раніше, ніж це доступно дитині, то у неї може встановитися своє, часто неправильне відношення до дійсності, і тоді доводиться дитину переучувати.

В процесі нашої роботи по вивченню навичок самообслуговування у дітей в яслах, ясельних групах об'єднаних дошкільних закладів і будинків дитини виявився далеко не однаковий рівень навичок у вихованців цих закладів одного й того самого віку.

В літературі є численні дані про вікові можливості дітей в оволодінні навичками, однак ніде не перевірялось, чи укладається виховання їх в строго визначені строки перебування дитини в групі. Це спонукало нас зайнятися вивченням обсягу навичок, якого можна досягнути у дітей раннього віку при планомірному вихованні, з тим щоб встановити вікові нормативи оволодіння дітьми культурно-гігієнічними навичками і навичками самообслуговування в умовах групового виховання і тим самим перевірити й уточнити програмні вимоги.

Дослідження проводилося методом спостереження в повсякденних умовах життя дітей з врахуванням їх стану здоров'я, фізичного і нервово-психічного розвитку.

На фоні систематичної роботи з дітьми у кожній дитини щомісяця експериментально перевіряли і оцінювали рівень умінь і навичок самообслуговування в їді, умиванні, роздяганні та одяганні. Перевірка проводилась з використанням хронометражу. За допомогою секундоміра відмічався час, затрачений дитиною на виконання процесу в цілому і кожної окремої операції, що дозволяло судити про чіткість дій і ди-

наміку наростання «корисного часу».

В розробці одержаних даних використовувався метод варіаційної статистики.

Спостереження проводились за 316 дітьми. З них 90 виховувалось в будинку дитини, 226 — в дитячих яслах та ясельних групах об'єднаних дошкільних закладів. Віковий склад дітей такий: від півтора року до двох років — 110, від двох до двох з половиною років — 106, від двох з половиною до трьох років — 100 дітей. Всі вони в момент обслідування були здоровими й активними. Особливих відмінностей в розвитку і поведінці ясельних дітей і вихованців будинків дитини не було відмічено.

Дані фізичного обслідування дітей на початок спостереження свідчать про цілком задовільний їх стан щодо харчування, основних розмірів тіла та їх співвідношень (94,9%). Те саме слід сказати й про стан нервово-психічного розвитку дітей, який у переважній більшості за розвитком рухів (96%) і мови (91,5%) відповідав вікові.

Після вивчення роботи в групах було створено умови, що забезпечували правильну організацію життя дітей і виконання ними самостійних дій: чітко додержувався режим, було пристосовано меблі, одяг, розміщено необхідні речі (мило, серветки та ін.). Велику увагу було приділено методично правильному проведенню процесів їди, умивання, роздягання й одягання і чіткому додержуванню принципу поступовості в залученні дітей до кожного процесу. Дорослі, пропонуючи, наприклад, іти мити руки двом-трьом дітям, мали можливість приділити увагу кожній дитині і навчити її правильно і ретельно виконувати дії.

Поряд з цими загальноприйнятими прийомами методика виховання була нами доповнена в тому розумінні, що кожний вид самообслуговування проводився завжди в певній послідовності. Під час умивання, наприклад, додержувалась така послідовність: дитина закочує рукави, відкриває кран, підставляє руки під струмінь води, бере мило і на-

милює, кладе мило в мильницю, розтирає мило між долонями, набирає в пригорщі води і миє обличчя, закриває кран, знаходить свій рушник і знімає його; витирає обличчя, витирає руки; вішає рушник, опускає рукави. Відповідно, в певній послідовності проводились процеси їди, роздягання і одягання. Якщо дитина сама не уміла виконати яку-небудь дію, то їй допомагав дорослий, показуючи і називаючи дію.

Така послідовність в пред'явленні вимог відповідає сучасним уявленням про роль динамічного стереотипу, що є основою для створення автоматизованих дій — навичок. Обов'язковим елементом методики виховання навичок самообслуговування була постійна увага і наполегливість у вимогах щодо ретельності виконання дій і, якоюсь мірою, щодо підвищення їх темпів.

Щоб викликати у дитини зосередженість на кожній виконуваній дії і бажання довести її до кінця, велика увага приділялась словесному впливові дорослого. В методиці, що застосовувалась, словесний вплив

був диференційований залежно від віку дитини. На другому році словесну вказівку давали одночасно з виконанням дитиною дії, названої дорослим. На третьому році досить було слова у вигляді вказівки (що робити), пояснення (як зробити) і нагадування. Як активізуючий момент застосовувались, залежно від віку і особливостей дітей, спонукування, похвала, наполеглива вимога, привертання уваги дітей до дій своїх товаришів, які добре їх виконували.

Роботу по вихованню навичок проводили сестри-виховательки. З ними попередньо провели спеціальний семінар, на якому відповідно до завдань, поставлених в дослідженні, опрацювали програмні вимоги і методику навчання дітей правильних дій.

Виклад одержаних в результаті систематичної роботи даних почнемо з процесу їди, оскільки тут найраніше проявляється самостійність дітей. Це й зрозуміло, бо їда є фізіологічною потребою і тому всі дії, пов'язані з нею, легко формуються в навички.

Таблиця 1

Обсяг навичок самообслуговування під час їди у дітей від півтора року до трьох років після систематичної роботи з ними (в процентах до кількості дітей даного віку)

Вік дітей	Їдять самостійно		Сідають за стіл, помивши руки	Дякують за їду	Засовують стілець	Самі беруть ложку правою рукою	Витирають рот серветкою	Тримують ложку пальцями	Їдять, не проливаючи страву	Присуювають стілець для зручності	Допомагають набирати страву скоринкою
	густу страву	рідку страву									
1 р. 5 м.—1 р. 9 м.	90	80	78	50	45	31	24	0	19	0	0
1 р. 9 м.—2 р.	100	100	100	100	100	52	81	0	41	0	0
2 р.—2 р. 3 м.						100	100	12	64	10	0
2 р. 3 м.—2 р. 6 м.								23	86	35	8
2 р. 6 м.—2 р. 9 м.								80	95	80	23
2 р. 9 м.—3 р.								100	100	100	85

Наведені дані свідчать про те, що вже на другому році життя всі діти навчаються їсти самостійно і набувають елементарних культурних навичок (сідати за стіл, помивши руки, засувати стілець, дякувати). На третьому році вони оволодівають

основними навичками правильної і культурної їди.

В таблиці 2 показано вікові строки формування навичок, пов'язаних з їдою. Основні показники таблиці: А — середнє арифметичне, типове для вікового строку формування

тієї або іншої навички, Б — середнє (квадратичне) відхилення в той чи інший бік від норми, що характери-

зує мінливість ознаки і використо-
вується для індивідуальної оцінки
навичок у дитини.

Таблиця 2

Вікові строки формування навичок самообслуговування і культурно-гігієнічних
навичок у дітей

	А	Б
Сідає за стіл, помивши руки . . .	1 р. 9 м. 27 д.	1 м. 6 д.
Присуває стілець для зручної пози	2 р. 7 м. 24 д.	2 м. 12 д.
Сам бере ложку правою рукою . .	2 р. 1 м. 6 д.	2 м. 6 д.
Самостійно їсть густу страву . . .	1 р. 8 м. 27 д.	1 м.
Самостійно їсть рідку страву . . .	1 р. 9 м. 3 д.	1 м. 6 д.
Їсть одночасно хліб і суп	1 р. 10 м. 18 д.	1 м. 12 д.
Нахиляється над тарілкою	2 р. 3 м. 18 д.	1 м. 16 д.
Їсть зкурратно, не проливаючи . . .	2 р. 7 м. 16 д.	1 м. 14 д.
Тримає ложку пальцями	2 р. 7 м.	3 м. 3 д.
Не бере страву руками, допомагає скоринкою хліба	2 р. 10 м. 13 д.	1 м. 19 д.
Втирає рот серветкою	2 р. 21 д.	2 м.
Дякує	2 р. 15 д.	1 м. 24 д.

Примітка: р. — років, м. — місяців, д. — днів.

З наведеної таблиці видно, що в середньому до 1 року 9 місяців у дітей формується навичка самостійно їсти густу і рідку страву. Діти підготовляються до цих дій ще в першому півріччі другого року життя, однак, незважаючи на прагнення їсти самостійно і відмову від допомоги дорослих, якість виконуваних дій у переважній більшості дітей навіть віком від півтора до двох років ще дуже недосконала. Фізіологічна незрілість рухового аналізатора, слабкість гальмівних процесів, відсутність нервово-м'язового тренування є причиною того, що діти виконують дії повільно, невпевнено і невправно. Дитина робить багато зайвих рухів, докладає великих зусиль, щоб донести ложку до рота, однак нерідко проливає страву. При цьому діти легко стомлюються, відволікаються, передчасно кидають їсти і потребують безпосередньої допомоги з боку дорослого — заохочення і постійного навчання правильних прийомів їди.

Далі, до двох років — двох років і трьох місяців, навичка самостійно їсти помітно удосконалюється. Діти не так легко стомлюються, виконують дії швидше і краще. Звичайно, і вони ще потребують безпосередньої допомоги дорослого, та все більшого значення набуває словес-

не спонукання, вказівка, похвала. Міцнішою стає у цьому віці і навичка їсти правою рукою.

Ще в 1 рік 6 місяців — 1 рік 9 місяців 31% дітей постійно брали ложку правою рукою, якщо її було покладено справа, однак під час їди часто перекладали її в ліву. За таких самих умов до двох років беруть ложку правою рукою 52% дітей. У два роки й три місяці це роблять вже всі діти і, коли ложка була зліва, перекладають її вправо. Однак протягом всього третього року життя навички неміцні, тому необхідні контроль і нагадування.

Формуванню міцної навички їсти правою рукою необхідно приділяти велику увагу ще й тому, що це сприяє диференціації правої і лівої сторони, яка є істотним фактором в розвитку просторових уявлень дитини.

Від 2 років 3 місяців до 2 років 6 місяців має місце певне уповільнення темпів наростання обсягу навичок. І тільки з другої половини третього року відбувається помітний стрибок в їх формуванні.

Очевидно, в розвитку навичок у дітей раннього віку є закономірності, аналогічні описаним С. Г. Геллерштейном при вивченні формування їх у дорослих. Затримки, що виражаються в появі так званих

плато, містять в собі приховані пошуки нових шляхів оволодіння навичками, перехід у вигляді стрибка до якісно нового, більш цінного способу опанування певним видом діяльності. Саме це й спостерігалось у дітей віком два роки шість-сім місяців. У них помічалось певне поліпшення якості раніше набутих навичок і формування нових, які потребують більш точної координації рухів. До них належать: їсти акуратно, приймати зручну позу під час їди, тримати ложку пальцями, а не всією долонею, допомагати собі скоринкою хліба, не брати їжу з тарілки руками.

Навичка їсти акуратно формується у дітей дуже поступово. Підготовка до цього починається на більш ранніх вікових етапах і полягає в тому, що при постійній увазі і спонуканні з боку дорослого частина дітей (19%) ще до двох років починають нахилятися над тарілкою і доносити до рота страву, майже не проливаючи. До 2 років 2—3 місяців таких дітей поступово стає 41—64%. Однак якість виконуваних дій лишається ще недосконалою, і діти потребують постійної уваги і вказівок дорослого.

Лише до 2 років 6—7 місяців оформляється навичка акуратно їсти, стаючи надбанням переважної більшості дітей. Вони стараються зручно сісти, щоб не проливати, помічають, якщо хто-небудь проливає страву і їсть неакуратно.

Заслужовує на увагу такий факт. В будинках дитини діти вчатьса самостійно їсти в більш ранньому віці (1 рік 5—7 місяців), ніж вихованці дитячих ясел (1 рік 9 місяців — 2 роки). Проте уміння нахилятися над тарілкою і їсти, не проливаючи, закріплюється у них пізніше, ніж у дітей в яслах. Це, очевидно, пояснюється тим, що в будинку дитини малята починають самостійно їсти ще до того, як формується навичка нахилятися над тарілкою. Недостатня увага дорослих до того, щоб дитина нахиляла голову — одна з причин закріплення у дітей навички неохайної їди. А в яслах дитину, як правило, догодовує дорослий і примушує при цьому нахиляти голову.

Тому до двох років, коли дитина починає їсти цілком самостійно, у неї вже є навички нахилятися над тарілкою і їсти, не проливаючи. Отже, ще тоді, коли формується навичка самостійної їди, треба слідкувати, щоб дитина нахилялася над тарілкою, і тим самим запобігати появі негативного досвіду.

В середньому до 2 років 7 місяців у дітей формується навичка правильно тримати ложку не всією долонею, а пальцями. Це вміння помічається в більш ранньому віці лише у окремих дітей. При систематичному показі і постійному нагадуванні до 3 років навичкою оволодівають всі діти, і вона одразу закріплюється.

Дещо пізніше, до 2 років 10 місяців, діти навчаються набирати ложкою страву, допомагаючи собі не рукою, а скоринкою хліба. Ця дія складна для дітей, тому навіть наприкінці третього року життя її виконують не всі діти. Виховання цієї навички потребує показу правильних прийомів і постійного нагадування.

Поряд з формуванням дій самостійної їди протягом другого і третього року виховуються культурно-гігієнічні навички (сідати за стіл з помитими руками, витирати рот серветкою, засувати стілець після їди, дякувати та ін.). Ці дії діти виконують ще на другому році життя, наслідуючи дорослих або в зв'язку з їх вказівками і нагадуваннями в формі запитань. З другої половини третього року ці навички настільки закріплюються, що майже відпадає потреба в нагадуванні.

Як висновок, слід сказати, що на другому році життя діти лише починають оволодівати окремими діями, зв'язаними з самостійною їдою, які до двох з половиною років стають більш точними і досконалими. До 2 років 6—9 місяців усі ці дії формуються в навичку самостійної і культурної їди. Однак і до 3 років навичка ще не закріплена, в зв'язку з чим потрібні постійне спостереження, контроль і допомога з боку дорослих.

Можливість виховання навичок охайності і розвитку позитивного

ставлення до умивання всі автори— Н. М. Аксаріна, М. В. Кістяковська, Є. Г. Крилова та інші — відносять до раннього віку.

Умивання не є фізіологічною потребою дитини. Якщо воно проводиться систематично і активність дитини постійно заохочується дорослими, то у неї виховується позитивне ставлення до цього процесу і бажання діяти самостійно. У дітей, яких ми спостерігали, як правило,

мало місце позитивне ставлення до умивання. Лише у п'яти дітей віком 1 рік 6—9 місяців помічалось небажання, деяка боязнь умиватися.

Спостереження за самостійними діями дітей під час умивання показали, що оволодіння цими діями і закріплення їх в навичку відбувається в більш старшому віці, ніж оволодіння навичками самостійної їди (див. таблицю 3).

Таблиця 3

Обсяг навичок самостійного умивання у дітей від півтора до трьох років після навчання

Вік дітей	Підставляє руки під струмінь	Знімає рушник	Вішає рушник	Мие обличчя (внизу)	Бере мило, намилює руки	Розтирає мило між долонями	Набирає воду в пригорщі	Опускає рукави	Витирає обличчя	Витирає руки	Закочує рукави
1 р. 6 м. — 1 р. 9 м.	100	70	50	15	25	25	0	0	10	5	0
2 р. 9 м. — 2 р. 2 м.		100	85	80	45	40	15	10	25	35	0
2 р. — 2 р. 3 м.			100	100	80	65	40	50	40	45	10
2 р. 3 м. — 2 р. 6 м.					100	90	80	90	60	65	45
2 р. 6 м. — 2 р. 9 м.						100	100	100	90	85	85
2 р. 9 м. — 3 р.									100	100	100

Дані цієї таблиці показують, що формування навичок умивання в основному відбувається тільки після двох років. Це більш чітко ви-

ступає в таблиці статистичної розробки, де показано вікові строки, типові для формування тієї чи іншої навички (див. таблицю 4).

Таблиця 4

Вікові строки формування навичок самостійності під час умивання

	А	Б
Закочує рукави	2 р. 8 м. 16 д.	2 м. 14 д.
Бере мило, намилює	2 р. 1 м. 25 д.	2 м. 16 д.
Тре руки	2 р. 6 м. 13 д.	2 м. 12 д.
Тримає воду в пригорщах	2 р. 4 м. 28 д.	2 м. 16 д.
Мие обличчя:		
внизу	2 р. 1 м. 21 д.	2 м. 6 д.
повністю	2 р. 6 м. 12 д.	2 м. 18 д.
Знімає рушник	1 р. 9 м. 3 д.	2 м.
Витирає обличчя:		
а) притискує рушник жмутом	2 р. 3 м. 21 д.	2 м. 3 д.
б) витирається рушником	2 р. 7 м. 18 д.	2 м. 9 д.
Витирає руки:		
а) притискує рушник жмутом	2 р. 5 м. 9 д.	3 м. 15 д.
б) тре долоні	2 р. 10 м.	2 м. 4 д.
Вішає рушник	1 р. 11 м. 4 д.	2 м.
Опускає рукави	2 р. 5 м. 19 д.	1 м. 3 д.

У віці від півтора до двох років діти виконували лише окремі елементарні дії — підставляли руки під струмінь води, вчилися знімати і вішати рушник. Частина дітей, спонукувана дорослим або при його допомозі, хоч і брала мило в руки, але погано тримала його, і воно часто вислизало з рук. Рухи малят при цьому були невправні і ще не оформлені. Сам процес умивання у віці до двох років має характер гри з водою. Без дійового спонукання з боку дорослого (подавання мила) і словесної вказівки («візьми мило») діти самі не переходили до наступної операції, а довгий час, півхвилини — хвилину, тримали руки під струменем води.

Все це свідчить, що можливості самообслуговування під час умивання у дітей до двох років досить обмежені. Однак, залучення малят до посильного самообслуговування не слід ігнорувати, бо воно є педагогічно виправданим. При цьому створюються умови для того, щоб посилити увагу дітей до виконуваних разом із дорослим дій, допомогти їм точніше орієнтуватися в обстановці. Як справедливо вказує О. В. Запорожець, ці фактори є необхідною основою для утворення згодом відповідних навичок.

Оволодіння навичками, зв'язаними з безпосереднім миттям рук і обличчя, відбувається на третьому році життя. Хоч у віці від двох до двох з половиною років значна частина дітей оволодіває багатьма з них, однак діти ще не засвоюють послідовності процесу в цілому, а окремі операції (намилювання, витирання та ін.) потребують великих зусиль; за якістю ці навички далеко не досконалі.

Наприклад, навичка намилювати руки доступна дітям віком 2 роки — 2 роки 3 місяці. Намилювання полягає в тому, що дитина або бере мило двома руками або однією тримає мило, а другою короткими рухами гладить по ньому. Розтирання мила зводиться до наближення однієї долоні до другої.

В цьому віці діти часто переключаються на гру; розбризкують воду, перекладають мило з однієї руки в

другу, колупають його пальцем і тільки після вказівки дорослого починають умиватися. В подальшому, до 2 років 6 місяців майже всі вони вже краще намилюють руки. До 2 років 9 місяців — 3 років діти мийуть руки, роблячи колоподібні рухи.

Досить важко дається дітям уміння тримати воду в пригорщах. До 2 років вони складають долоні випрямленими, залишаючи широку щілину між ними. Лише до 2 років 4 місяців з'являється навичка тримати воду в пригорщах. До 2 років умивання зводиться до того, що дитина злегка проводить випрямленою долонею однієї руки по роту і підборіддю один або кілька разів. Після 2 років усі діти починають мити обличчя, але роблять це однією рукою, не нахиляються над раковиною, через що вода з рук капає на груди. Мити обличчя майже всі починають тільки після словесного нагадування. І лише в 2 роки 6—9 місяців діти мийуть обличчя обома руками, зверху вниз, кілька разів проводячи по всьому обличчю.

Завершенням процесу умивання є витирання обличчя й рук. У віці півтора-два роки навички витирати обличчя й руки ще дуже недосконалі: як правило, діти беруть зібганий в жмут рушник і притискають його до нижньої частини обличчя — до рота, підборіддя. Руки витирають, теж тримаючи рушник жмутом, прикладаючи до нього долоні. Процедура ця дуже короткочасна, тому руки лишаються мокрими. У два роки діти розправляють рушник, кидають на обличчя і витираються. Витираючи руки, вони обмежуються витиранням долоней, залишаючи мокрою тильну сторону кисті.

Виконання кожної дії проходить більш чітко, якщо дорослий постійно додержується певної послідовності дій (візьми мило, потри руки, змиє мило водою ось так) і регулює словом темп дій. При цьому у дітей створюється певний вид поведінки, що полегшує виконання всієї дії.

Хоч до 2 років 9 місяців — 3 років кожна окрема дія процесу миття рук і обличчя стає більш точною і швидкою, все ж без постійного нагадування про необхідність послі-

довності і ретельності виконання операцій діти обійтися ще не можуть.

Спостереження за дітьми під час роздягання і одягання показали, що ще на другому році життя вони активно включаються в ці процеси і їх можна привчити до самостійного виконання ряду дій. Проте, слід відмітити, що самостійне обслуговування себе під час роздягання і, особливо, одягання у дітей раннього віку досить умовне, оскільки при виконанні ними тих чи інших дій потрібна постійна допомога дорослого.

Дітям, особливо до двох років доводиться допомагати у виконанні рухів. Допомога дорослого дітям на третьому році життя виявляється в тому, що доводиться вивернути на лицьовий бік плаття, показати, де правий, а де лівий черевик, показати зручну позу, вказати послідовність дій.

Аналіз одержаних даних слід почати з роздягання, оскільки дії тут найлегші і стають доступними дітям більш раннього віку. Дослідження показало, що вже до двох років відбувається формування ряду навичок роздягання, а до трьох років діти цілком справляються з роздяганням. Статистична обробка одержаних матеріалів дозволила уточнити вікові строки формування навичок, зв'язаних з роздяганням, і відмітити вікові особливості виконання дітьми тих чи інших дій.

Найлегше даються дітям дії, основою яких є скидання або стягування з себе одягу, що заважає рухам. До таких належить уміння зняти з себе розстебнутий ліфчик, штанці, стягування панчіх, черевиків. Всі ці дії вперше бувають у дітей ще на початку другого року життя і оформляються (80—90%) в середньому до 1 року 9—11 місяців. Однак, треба сказати, що у віці до двох років дії дітей при цьому вкрай недосконалі. Наприклад, вони ще не знімають ліфчика руками, а скидають його, допомагаючи руками плечей. Тому дітям легше було скинути ліфчик, який застібається ззаду. Якщо ж застібка була спереду — вони не справлялися з цим завданням.

Діти стягували з ніг панчохи і черевики. Але у випадках, коли панчоха або черевичок щільно облягали ногу і не одразу знімалися з ноги, припиняли дію, потребуючи допомоги дорослого. Лише до 2 років 3 місяців діти переставали скидати одяг і правильно знімали його руками, стараючись подолати труднощі. Уміння самостійно зняти спідню сорочку і плаття потребує хорошої координації дій, тому діти оволодівають ним лише на третьому році життя. Спочатку вони беруть сорочку за край коміра і тягнуть її вгору, але при цьому не уміють витягти з рукавів руки.

В результаті навчання і постійних вправ можна добитися хороших результатів — навичка самостійно знімати спідню сорочку може в середньому оформитися до 2 років 4 місяців, а плаття — до 2 років 5 місяців. Проте і в цей час діти все ще потребують допомоги дорослого, якому доводиться то ослаблювати, то спрямовувати рухи дитини.

Складання одягу важко дається дітям до 2 років 2 місяців. Але потім вони починають досить швидко оволодівати цим умінням. Спочатку вони просто подають дорослому свої зняті речі, а далі, до 2 років 5 місяців, засвоюють весь порядок складання їх.

Найпізніше діти оволодівають навичкою розстебування гудзиків на одязі. Ця навичка потребує більш тонкої роботи пальців і формується при систематичному навчанні у другій половині третього року життя — в середньому до 2 років 8 місяців.

Отже, навички роздягання в основному формуються в другій половині другого року життя і першій половині третього року. Удосконалення їх займає весь третій рік життя і потребує постійної уваги з боку дорослих.

Щодо навичок одягання, то оволодіння ними відбувається пізніше, ніж навичками роздягання. Навички самообслуговування під час одягання формуються значно пізніше — лише на третьому році життя.

Самостійність дій одягання у віці до двох років виражається в тому, що дитина активно просовує руки в

пройми ліфчика, ноги — в панчохи або штанці, які тримає перед нею дорослий. Хоч діти не виконують без допомоги дорослого жодної з названих дій, все ж їх необхідно залучати і спонукати до активності і потильної самостійності.

Як показують спостереження, діти, що прийшли в ясла пізніше, у віці 2 роки і більше, як правило, приучені до того, що їх одягають і роздягають батьки. У цих дітей значно важче виробити необхідні навички, оскільки у них тривалий час, іноді 3—5 місяців, не можна виховати зосередження на самостійних діях; вони не докладають зусиль, щоб виконати потрібні дії і байдуже чекають допомоги дорослого. В той же час діти з ясел і, особливо, будинків дитини ще в другій половині другого року життя наполегливо, хоч і не досить успішно намагаються самі натягнути панчохи або штанці чи взути черевичок.

Під впливом постійних вправ в середньому до 2 років 3—5 місяців діти починають більш самостійно одягати ліфчик, панчохи, взувати черевички. Дещо пізніше формується навичка самостійно одягати сорочку і плаття. Одягання сорочки і, особливо, плаття — складна операція для дітей третього року життя, з якою без допомоги дорослого вони спочатку не справляються. Так, дітям до 2 років 2—3 місяців доводиться продівати голову крізь комір плаття і спрямовувати руки, щоб вони потрапили в рукави. До 2 років 4—5 місяців діти навчаються самостійно одягати спідню сорочку, а до 2 років 6—7 місяців — плаття. Однак, і в три роки діти ще не обходяться без допомоги або вказівок дорослого.

Ще пізніше, в середньому до 2 років 10 місяців формується у дітей навичка зашнуровувати черевички і застібати гудзики на одязі спереду. Хоч дії ці ще важкі для дітей — для них доводиться витрачати багато часу і зусиль, все ж діти роблять наполегливі спроби і виявляють ба-

жання оволодіти ними. На формування цих навиків, що вимагають більш тонкої роботи пальців, позитивно впливають малювання, ліплення, складання дрібних предметів.

Вплив цих видів діяльності при порівнянні строків формування умінь застібати гудзики і тримати ложку пальцями ми простежили у вихованців будинків дитини № 1 і 2 м. Києва. В будинку дитини № 2, де малювання, нанизування і складання дрібних предметів не тільки проводилось на заняттях, а й широко використовувалось в повсякденній самостійній діяльності дітей, ці навички формувались до 2 років 7—8 місяців. В будинку дитини № 1 вони формувались до 2 років 10—11 місяців, незважаючи на те, що діти обох закладів перебували приблизно в однакових умовах життя і навчання навичок.

Поданий нами середній обсяг навичок усіх видів самообслуговування є типовим для переважної більшості дітей. Проте існують певні відмінності в строках формування навичок як в різних дитячих колективах, так і в окремих дітей. При порівнянні обсягу навичок у дітей різних колективів виявилось, що навичками самостійно їсти, роздягатися і одягатися вихованці будинків дитини оволодівали в більш ранньому віці, ніж діти з ясел.

Відмінності в обсязі навичок досить виразно помітні у дітей другого і на початку третього року життя; вони майже зникають на третьому році життя. Все ж якісно виконання самостійних дій у всіх видах самообслуговування, особливо, в роздяганні і одяганні навіть до 3 років у вихованців будинків дитини за своєю чіткістю і ретельністю вигідно відрізняється від тих самих дій, виконуваних дітьми з ясел або об'єднаних дошкільних закладів. Отже, більш раннє залучення дітей до самостійного обслуговування своїх потреб, постійність вимог і умов, в яких живуть діти, мають безперечну перевагу.